

Kitap/Eleştiri

Ortadoğu'da İslam, Siyaset ve Demokrasi Tartışmaları

Emel Ceylan

“Ortadoğu'da İslam ve Siyaset”*, Ortadoğu'da meydana gelen siyasal gelişmeleri İslam, siyaset ve demokrasi tartışmaları ekseninde ele alan titiz bir çalışmanın ürünü.

Yazar, İslam, siyaset ve devrim üçlüsünün şimdiye kadar ideolojik ve kitlesel bir görünümle biraraya gelmediğini ancak 1979 İran Devrimi ve 1990'da, Cezayir tarihinin ilk çok partili seçiminde İslami Selamet Cephesi (Fis)'nin elde ettiği %54'lük halk desteğinin Ortadoğu toplumlarında siyasal İslam'ın, devrimci veya demokratik süreçlere dayalı kitlesel başkaldırı potansiyelini gösterdiğini belirtmektedir. Bu potansiyel, hem dönüşüm tehditiyle karşı karşıya kalan otoriter yönetimlerin hem de bölgede kalıcı çıkarları bulunan Batılı güçlerin tepkisini çekmektedir. ABD ve Batı'nın Ortadoğu'da katılımcı bir siyasete kuşkuyla bakmaları bölgesel siyasette gerginliği artıran bir işlev görmektedir... “Bölgede bir yandan egemen siyasal iktidarlar demokratikleşme yolunu tıkarken, diğer yandan da bu alanda atılacak adımların İslamcı siyasal hareketler tarafından manipüle edilerek İslam totaliterizminin demokratik yöntemlerle kurulabileceğinden endişe edilmektedir... Ancak, Ortadoğu toplumlarının seçeneklerinin İslamcı totaliteryenizm ve geleneksel otoriteryenizmden ibaret olduğunu kabul etmek mümkün değildir...” (s. 14)

Demokratikleşme süreci ideolojik ve kitlesel bakımdan güçlü olan İslamcı hareketlerin siyasal yaşamdaki etkinliğini arttıracak da olsa, Dağı'ya göre bir çok Ortadoğu ülkesinde ciddi toplumsal ve ekonomik sorunlar karşısında meşruiyetini yitirmiş olan otoriter model orta vadede bir çözüm olarak görünmüyor. İktidar, temelde çelişki gibi görünse de, paylaşıldıkça, tabana yayıldıkça güçlenen bir kavramdır; bu, iktidara bir meşruiyet kazandırır. Ortadoğu toplumlarında siyasî gelenek iktidarı tekelleştirmeye ve muhalefeti sindirmeye dayanır ki öte yandan radikal yaklaşımlar da toptan çözüm önerdikleri için kendi ütopyaları dışında uzlaşmaya imkân tanımamaktadırlar. Bu sebeple bir yandan ortak paydalar azalırken diğer yandan ideolojik yaklaşımların keskinleşmesi Ortadoğu'da İslamcılarla Laik-Liberaler veya Laik-Otoriteryenler arasındaki uzlaşmayı zorlaştırıp çatışma ve kutuplaşmayı artırır. (ss. 14-15)

On iki bölümden oluşan kitabı beş ana bölümde değerlendirmek mümkün.

Birinci bölümde, Batı sorunsalı, modernleşme süreci ve siyasal İslam konuları ele alınmıştır. Yakın dönemle ilgili temel bir tespit, 1970'lerin ortalarına kadar Ortadoğu'yu etkileyen milliyetçi ve sosyalist hareketlerin yer-

ni siyasal İslam'ın almış olduğudur. Ancak 1970'lerde ve 1980'lerde İslam'ın ideolojik ve siyasî yapısındaki değişiklikler birçok Batılı gözlemci tarafından gözardı edilmiştir. İslam ülkelerinde meydana gelen birçok gelişme Batılılaşmaya karşı İslamî bir muhalefetin varlığını göstermekteydi.

Buna ek olarak, modernleşme teorisi etrafında düşünen birçok gözlemci, İslam ülkelerinde meydana gelen hızlı sosyo-ekonomik dönüşümün beraberinde getirdiği toplumsal refahla, geleneksel değer ve kurumların sona ereceğini ve yerlerine modern olanların geçeceğini düşünmekteydi. Özellikle geleneksel yapıların yerini modernliğin önemli unsurlarından olan demokratikleşme, laikleşme, sosyal farklılaşma, rasyonelleşme gibi olgulara bırakması beklenmekteydi.

Dağı'ya göre; bu yaklaşımlarda gözden kaçan birtakım noktalar vardır. Bunlardan birisi, kalkınmakta olan ülkelerin gelişme sürecinde meydana gelen modernleşme sürecinin toplumsal ve bireysel etkilerinin oluşturduğu yabancılaşma, parçalanmışlık duygularıyla beraber oluşan "geri tepme" etkisidir. İkinci nokta; yabancılaşan ve kimlik arayışı içinde olan bireyin çözüm olarak "cemaat ile özdeşleşme" arayışına girmesidir. Bir diğer nokta ise bu süreçte toplumun kendine ait kültür köklerini arayışını yansıtan "geleneğin yeniden keşfi-dir". (ss. 19-21)

İslamcı hareketlerin etrafında olduğu bazı ortak temalar vardır. Sorunların başında "Batı" gelir. Batı sadece bir güç olarak reddedilmez; aynı zamanda, kültürel, ahlâk ve kimlik boyutlarında da reddedilir. Temel argüman, İslam ülkelerindeki istikrarsızlığın ve geri kalmışlığın İslam'dan uzaklaşmış olunmasından kaynaklandığıdır. Bunu gidermenin yolu İslam'ı bireysel, toplumsal ve siyasal düzeyde bütünüyle uygulamaktır. Yazar bu tutumu şu şekilde özetlemektedir:

"Sonuç olarak; Müslüman toplumların geri kalmışlığı Batının laik ve materyalistik ideolojisi ve değerlerini benimsemelerinden yani modern bir cahiliye içinde olmalarından kaynaklanmıştır... İslam, total ve bu anlamda modern bir ideoloji biçiminde algılanmaktadır. Dolayısıyla kaynağını Kur'an ve Peygamber'den alan sosyal ve siyasal bir devrim veya uyanış, yeniden diriliş için gereklidir... Ayrıca modern bilim ve teknoloji İslamî prensipler ışığında yeniden ele alınmalı hatta batılı ilim İslamîleştirilmelidir."

Bu biçimiyle İslam'ın siyasal bir proje olarak algılanması aydınlanma geleneğine dayanan bir düşünceyi ifade eder ve modern bir olgu olduğunu gösterir. Batı'yı reddetmelerine karşılık İslamcı hareketler modernitenin bir ürünüdür. Bu nedenle İslamcı hareketleri yalnızca tepkisel ve değişim karşıtı bir hareket olarak nitelenecek, kendilerinin de sıkça ifade ettikleri gibi, kapitalizm ve komünizmden sonra üçüncü yol oldukları yani bu anlamda, modern bir ideoloji oldukları gerçeğini değiştirmez. (ss. 32-34)

Kitabın ikinci ana bölümde ilk olarak, Şii siyasal gelenek ve "devrimci" İslam konusuna değinilmiştir: Tarihsel olarak iki genel dinî, siyasal ve kültürel eksen etrafında gelişen, Şii ve Sünni geleneklerden, Şiilik son dönemlerde Ortadoğu'da İslamcı radikalizmin kaynaklarından birisidir. İran Şiizm'i yazara göre, Ayetullah Humeyni'nin yorumu sonucu modern bir başkaldırı ideolojisi haline gelmiştir. "... Humeyni, Şii pasifizmi ve bu pasifizmin nedenlerinden biri olan Mehdi'yi bekleme düşüncesini şehadet ve cihat kavramlarının yeni yorumu ile devrimci bir anlayışa dönüştürmüştür..." (ss. 37-40) Mollaların liderliğinde gerçekleşen 1979 devriminin lideri Humeyni, devrim sürecinde, Şii Siyasal geleneğe derin kökleri olan gayrimeşru siyasal otoriteye karşı protesto ve isyan söylemini harekete geçirmiştir.

İran devriminin, temelde birçok ulusal ve uluslararası faktörün bir bileşkesi sonucu meydana geldiği söylene de, çok yönlülüğü olan devrimin temel dinamikleri Dağı'ya göre; hızlı ve dengesiz gelişen ekonomi, Şah rejiminin izlediği iç ve dış politikalar sonucu halk desteğini kaybetmesi, muhalif güçlerin etkin işbirliği ve Şii İslam'ın muhalefeti harekete geçirici gücü olarak sıralanabilir. (ss. 43-57) “... *Bütün devrimler gibi, İran devriminin de üç temel ön koşulu biraraya getirmesi gerekiyordu; devrimci bir ideoloji, kitleleri harekete geçirecek bir örgüt ve bu iki koşulu elinde tutan bir lider. İran devriminde bu üç ön koşul İslam tarafından sağlanmıştır... İran devriminin, eylem düzeyinde dinî kurumlar, semboller ve liderler tarafından gerçekleştirildiğini yadsılamak mümkün değildir.*” (s. 59)

Humeyni döneminde, devrim sonrası dış politika, İran devriminin sadece İran coğrafyasına hapsedilemeyeceği şeklindedir. Devrimin bir İslam devrimi olduğu, dolayısıyla bütün İslam ülkelerini kapsamı gerektiği savunulmaktadır.

Dağı, İran'ın uluslararası ve bölgesel politikalarının evrimini şu şekilde değerlendirmektedir; İran dış politikasının hem ideolojik, hem de uzlaşmacı ve pragmatik eğilimleri bir arada taşıdığını söyler. “... *Bu eğilimlerden hangisinin politika olarak izleneceği üç değişkene bağlıdır; yerel iktidar mücadelesi, uluslararası çevre ve devrim liderlerinin (dinî lider ve cumhurbaşkanı) İran'ın dış ve bölgesel politikalarının arkasında yatan stratejik hedefleri...*” (s. 81) Bunların dışında İran'ın dış politikasına etkide bulunmaya çalışan iki farklı görüş vardır. Bunlardan birinci grup, misyoner dünya devrimciliğini üstlenen radikallerdir. Bunlar Humeyni çizgisini takip etmektedirler ve devrimin çevre ülkelere ihraç edilmesini savunmaktadırlar. Diğer grup, uluslararası sistemi gözönünde bulunduran ılımlı bir gruptur. Sistemi İran içinde pekiştirmeye çalışır

ve halkın kalkınma ve katılım taleplerine öncelik verir. (s. 80) Humeyni sonrası dış politikada Rafsancani ile başlayan pragmatik bir çizgide “*Önce tek bir ülkede İslam tezi savunulmuştur.*” (ss. 75-76)

Dağı'ya göre, İran yapısal olarak, halen ideolojik bir devlettir. Çünkü Anayasa'ya göre yönetme hakkı halka değil mollalara aittir. Ancak sınırlı da olsa katılım gereğinin varlığı, yönetimin meşruiyetinin önemli bir unsurudur ve halkın iradesinin olduğu anlamına gelir. Son zamanlarda mollaların yönetiminin meşruiyeti sorgulanmaya başlanmıştır. Bu durum İran'ı daha katılımcı ve demokratik bir yönetim modeline taşıyabilir. (ss. 90-91)

Kitabın üçüncü bölümünde ele alınan konu Ortadoğu monarşilerinin meşruiyet krizidir. Siyasal İslam'ın 1980'ler boyunca hızla yükselmesi özellikle körfez rejimlerinin karşılaştıkları meşruiyet krizini derinleştirmiştir. Kuşkusuz bu hareketler, önemli sayıda Şii müslümanın yaşadığı Körfez bölgesinde İran devriminden etkilenmişlerdir. Siyasal katılımın olmadığı bu ülkelerde, sosyal ve ekonomik modernleşme sonucu siyasal katılma talebi artmakta ve mevcut siyasal kurumlar üzerinde baskı oluşmaktadır. İran devrimi geleneksel körfez monarşilerinin meşruiyet temellerini önemli ölçüde sarsmış ve İslam toplumlarında pek bilinmeyen halk gücünü ortaya çıkarmıştır. Ayrıca monarşilerin gayriislamî bir biçim olarak reddedilmesi meşruiyet krizini daha da derinleştirmiştir. (ss. 103-105)

Dağı'ya göre, meşruiyet krizi ile karşılaşan bu rejimler çözüm olarak iki yönlü bir politika geliştirmişlerdir “... *Bir yandan rejimin İslamî duyarlılığı yeniden vurgulanmaya çalışılırken, diğer yandan da siyasal yapının katılımcı bir doğrultuda modernleştirilmesi düşüncesi değerlendirilmeye başlandı. Bölgedeki devletler geleneksel İslamî vakıf ve cemiyetlerin yayılmasını teşvik ve finanse ederek, hem İslamî hareketleri devlet kontrolüne almaya, hem de*

özelliği konuyu sağduyu ve mantık sınırlarını zorlamadan ele almasıdır. Ne yazık ki, bu konu gündeme geldiğinde ortalığı gürültü, patırtı, irrasyonelite, öfke ve nefret kaplamakta, sağlıklı bir inceleme ve değerlendirme yapma imkânı azalmaktadır. Oysa, Ortadoğu'da en çok ihtiyaç duyulan şey her olaya ve özellikle İslamcılık ve etkilerine bakışta, soğukkanlılık,

akılcılık ve gerçekçiliktir. Dağı'nın çalışmasının ileride bu bakımdan öncülük etmiş kitaplar arasında sayılması büyük bir ihtimaldir.

Kısaca "*Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*", bu alanda klâsikleşmeye aday olarak değerlendirebileceğimiz ve zevkle okuyabileceğimiz bir kitap.

* İhsan D. Dağı, İstanbul, Boyut Kitapları, 1998.

yenilenmiş ikinci baskı

SOSYAL VE SİYASAL TEORİ

Atilla Yayla

(Derleyen ve Yayına Hazırlayan)

Dört bölüm halinde düzenlenen ve genişletilerek ikinci baskısı hazırlanan bu eserde yerli ve yabancı yazarların kaleminden son derece ilginç ve önemli 45 seçkin makale bulabilirsiniz. Ele alınan konular da çok güncel ve mühim. Adalet, özgürlük, insan hakları, sosyalizmin günahları, demokrasi, milliyetçilik, rekabet, planlama, totaliterizm gibi gündemden hiç düşmeyen konuların liberal perspektiften nasıl görüldüğünü merak ediyorsanız, gitmeniz gereken adres *Sosyal ve Siyasal Teori*'dir.

YAKINDA ÇIKIYOR!

Siyasal Kitabevi
Yeniacun Sk. 3/D Cebeci/Ankara
Tel: (312) 3204510 -Şube: 4183593 Fax: (312) 3625393